

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

“-DİK” EKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Prof.Dr. ŞEYDA OZİL

HAKAN YILMAZ

NO: 92/9602

1996

ÖNSÖZ

Türkiye’de yabancılara Türkçe öğreten belli sayıda kurum vardır. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü, Ankara Üniversitesi Tömer Dil Öğretim Merkezi, Boğaziçi Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi’nin Türkçe kursları bunlardan bazılarıdır. Yabancı Dil olarak Türkçe öğretimi üzerinde son zamanlara kadar pek fazla durulmamıştır. Oysa ki, Türkçe öğrenmeye çok büyük bir talep vardır. İstanbul Üniversitesince açılmış olan Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretimi Yüksek Lisans programının bu noktada ne kadar önemli olduğu aşikardır.

Yabancı Dil olarak Türkçemizi öğretirken bilimsel temellere dayanmamız elbette ki kaçınılmazdır. Yüksek lisan programında saygıdeğer hocalarımızdan öğrendiklerimiz, bu konuda daha bilinçli, daha planlı olmamız, teorik ve pratik bilgilerimizi artırmamızı, geliştirmemizi sağlamıştır.

Türkiye’nin dünya ülkeleri arasındaki konumuna bağlı olarak, yabancılar tarafından Türkçe öğrenmeye talep sürekli artmaktadır. Buna bağlı olarak Türkçe öğretiminde bilimsel temellere dayanılması amacıyla böyle bir yüksek lisans programına emek veren, yani Türkçe’ye emek veren saygıdeğer hocalarımıza başta olmak üzere emeği geçen her kişiye teşekkürlerimi sunarım.

Hakan Yılmaz

İstanbul, 1996

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	2
1. Dilbilgisi Kitaplarında -dık eki.....	3
1.1. Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dilbilgisi - M. Ergin.....	3
1.2. Eğitim Enstitüleri Yüksek Okullar ve Temel Bilimler Fakülteleri için Türk Dilbilgisi - M. Ergin.....	5
1.3. Üniversiteler için Türk Dili - M.Ergin.....	6
1.4. Türkçenin Grameri - T. Banguoğlu.....	7
1.5. Türk Dilbilgisi-H.Ediskun.....	10
1.6. Yeni Dilbilgisi - N.Koç.....	11
1.7. Dilbilgisi- Lise I II III - T.N.Gencan.....	12
2. Yabancılara Türkçe öğretim amacıyla yazılmış Türkçe kitaplarında -dık eki.....	13
2.1. Türkçe Öğreniyoruz 2 - M.Hengirmen.....	13
2.2. Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi - H.Zülfikar.....	13
3. -dık ekinin incelenmesi.....	14
3.1. -dık ekinin cümle içindeki görevleri.....	14
3.1.1. -dık ekinin cümle içindeki sıfat görevleri.....	14
3.1.1.1.-dık ekinin öznenin sıfatı olması.....	14
3.1.1.2.-dık ekinin cümle içinde nesnenin sıfatı olması.....	16
3.1.2. -dık ekinin cümle içinde cümlenin öznesi olması.....	18
3.1.3. -dık ekinin cümle içinde nesne olması.....	20
3.1.4. -dık ekinin cümle içinde yüklem olması.....	23
3.2. -dık ekinin kalıplaşmış şekilleri.....	24
4. -dık ekinin ortaçlı yapıları oluştururken yerine geçtiği zaman ekleri.....	24
4.1. -dık ortaç ekinin -dı ekinin yerine geçmesi.....	24

4.2.	-dik ortaç ekinin -yor ekinin yerine geçmesi.....	26
4.3.	-dik ekinin -ır ekinin yerine geçmesi.....	28
4.4.	-dik ortaç ekinin -mış eki yerine geçmesi.....	30
5.	-dik ekinin ortaçlı yapıları oluştururken yerine geçtiği kipler.....	31
5.1.	-dik ekinin -sa dilek kipinin ve -aym istek kipinin yerine geçmesi.....	31
5.2.	-dik ekinin -malı gereklilik kipinin yerine geçmesi.....	32
6.	-dik ekinin imek eyleminin yerine geçmesi.....	33
7.	-dik ekinin cümle içinde aktif ve pasif fiillerle kullanılması.....	34
8.	Uygulanan alıştırmalar.....	36
9.	Sonuç.....	63

GİRİŞ

Bu çalışmamızda öncelikle dilbilgisi kitaplarında -dik ekinin ne şekilde geçtiğine bakacağız. Bu kitaplarda hangi açılardan ele alındığını inceleyeceğiz. Yine yabancılara Türkçe öğretimi amacıyla yazılmış Türkçe kitaplarında nasıl verildiğini inceleyeceğiz. Kitap incelenmesinden sonra -dik ortaç ekinin cümle içindeki görevleri bakımından ele alacağız. Zira -dik eki cümle içinde çeşitli görevlerde bulunmaktadır. Önce sıfatfiil olarak cümle içinde öznenin sıfatı olmasını sonra nesnenin sıfatı olmasını inceleyeceğiz. Yine cümle içinde özne görevinde bulunmasını, nesne görevinde bulunmasını ve yüklem olmasını inceleyeceğiz.

-dik ortaç ekiyle ortaç yapılar oluşturulurken hangi zaman eklerinin ve kiplerin yerine geçtiğini, geçerken ne gibi işlemlerin olduğunu araştıracağız. İmek eyleminin yerine geçerken nasıl bir işlem gerçekleştiğine bakacağız. Aktif ve pasif fiillerle nasıl kullanıldığını inceleyip uygulanan testlerde nasıl teknik uygulandığını, öğrencilerin nerelerde yanlış yaptıklarını hangi ortaç ekleriyle karıştırdıklarını araştıracağız.

1. DİLBİLGİSİ KİTAPLARINDA -DİK EKİ

1.1.EDEBİYAT VE EĞİTİM FAKÜLTELERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMLERİ İÇİN TÜRK DİLBİLGİSİ PROF.DR. MUHARREM ERGİN

Sayın Ergin “-dik” ekini partisipler bahsinde ele almıştır. Eserde partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleri olarak verilmiştir. “Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisipler mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer.Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. Yani partisip hareket halinde bulunan nesnelere için kullanılan, hareket halindeki nesneyi ifade eden kelimelerdir. Bu kelimeler, fiil şekilleridir. Fiil kök ve gövdeleri bu şekillere giderek nesnelere hareketleri ile ifade ederler. Onun için partisiplere fiillerin isim şekilleri, kısaca isim fiil diyebiliriz.

Birer fiil şekilleri olarak nesnelere hareketleri ile ifade eden partisiplerde hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de vardır. Yani hareketin hangi zamana ait olduğunu da gösterirler.

Partisip ekleri bir yandan zaman ve hareket, öte yandan isim yapma fonksiyonları çekim ile yapım eki arasında yer tutan, fiilden isim yapma eklerine çok yaklaşan fiil işletme ekleridir. Asıl fonksiyonları geçici hareket isimleri yapmalarıdır. Fakat gerekince bir yandan yapım eki gibi kalıcı isimler yapabilmekte, öte yandan arkasına şahıs ekleri alarak fiil çekimini kuran şekil ve zaman eki durumuna geçebilmektedir. Şüphesiz kalıcı isim yapan asıl mücerret isim yapma eki veya fiil çekimini kuran şekil ve zaman eki durumuna geçtikten sonra artık ortada partisip eki kalmaz, bir yanda isim yapma eki ile, öte yanda şekil ve zaman eki ale karşı

karşıyayız. Bunları birbirine karıştırmamak ve partisip ekinin partisip, yani geçici hareket isimleri yaptığı sürece partisip eki olduğunu unutmamak lazımdır.

Partisipler isim çeşidi bakımından isim ve esas itibarıyla vasıf isimleri oldukları için bilhassa sıfat olarak kullanılırlar.

Bütün bunları toplarsak partisipi şöyle tarif edebiliriz: partisip zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden, fakat isim gibi kullanılan, isim gibi çekilen fiil şeklidir.

Partisiplerin bazılarında vasıf, isim ifadesinden başka hareket hali ifadesi de vardır ki bunlar bu bakımdan gerindiumlara yaklaşır, gerindium gibi kullanılırlar. Bu bilhassa *-dik*, *-dik* ve *-acak*, *-ecek* partisiplerinde açıktır.”

“ *-dik*, *-dik*, *-duk*, *-dik*, *-tik*, *-tik*, *-tuk*, *-tük*

Geçmiş zaman ifade eden ve çok kullanılan partisip ekidir: *bildik*, *tanıdık*, *dıyulmadık* (söz), *gördüğüm*, *yaptığın*, *geçtiği*, *olduğumuz*, *söktüğünüz*, *koştukları* misallerinde olduğu gibi. Bu ekin dikkati çeken tarafı bilhassa iyelik eki olarak kullanılmasıdır. İyelik eki almıyan şekilleri pek fazla kullanılmaz. Kullanış sahasına hemen hemen daima iyelik ekli şekilleri ile çıkar ve böylece geniş ölçüde kullanılır.

Bu ek şekil ve zaman eki durumuna geçmeyen partisip ekidir. Eskiden bu ekin *-duk*, *-dik* şekli vardı. Vokal uyumuna Osmanlıca içinde bağlanmış, diğer şekilleri ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır.”

Partisip gurubu bahsinde, partisip gurubunun isim, bilhassa sıfat olarak kullanıldığı, *-dik*, *-dik* ve *-acak*, *-ecek* partisip guruplarının umumiyetle iyelik gurubunun tamlanan unsuru olduğu ve iyelik eki ile kullanıldığı belirtilmiş, örnekler verilmiştir: *denize giren*, *yola çıkan*, *(herkesin) çok yakından tanıdığı* vb.

1.2.EĞİTİM ENSTİTÜLERİ YÜKSEK OKULLAR VE TEMEL BİLİMLER
FAKÜLTELERİ İÇİN TÜRK DİLBİLGİSİ
PROF.DR. MUHARREM ERGİN

Sayın Ergin eserinde iyelik gurubu ve isim tamlaması bahsinde *-dik, -dik ve -acak, -ecek* partisipli iyelik gurplarında tamlayan unsurun bazan ekli, bazan eksiz olduğunu beletmiş ve örnelemiştir: *benim yaptığım, evin yakacağı, kuş öttüğü, o geldiği* vb. Bunlarda zamirlerin de eksiz olabileceğinin görüldüğünü, bunu, partisiplerin hareket hali ifade etmelerinden olduğunu belirtmiştir. Tamlayan unsurun burada fail durumuna geçtiğini söylemektedir.

Partisip gurubu bahsinde, partisipin bir fiil şekli olduğu, ona bağlı unsurların da fiilin gerktirdiği unsurlar olduğu belirtilmiştir.

“ Gurupta partisip sonda bulunur, ona bağlı unsurlar önce gelir. Partisip gurubunda fail az bulunur ve iyelik ekli olur. Partisip gurubu isim, bilhassa sıfat olarak kullanılır. *-dik, -dik ve -acak, -ecek* partisip gurupları umumiyetle iyelik gurubunun tamlanan unsuru olurlar ve iyelik eki ile kullanılırlar. Şu misaller partisip guruplarıdır: *yola çıkan, çok yakından tanıdığı, yarın sabahdan akşama kadar uğraşa uğraşa yapacağım iş, haber gelir gelmez yola çıkan* vb.”

“*ki*”li birleşik cümle bahsinde *ki*’li birleşik cümlelerin yabancı asıllı olduğu söylenmiştir.

“ *ki* iki fiili, iki cümleyi veya bir isimle bir fiili, bir isim unsuru ile onun izahı olan bir cümleyi birbirine bağlar. Her iki halde de *ki*’den sonra gelen cümle yardımcı cümledir, *ki* böylece kendisinden sonra gelen yardımcı cümleyi kendisinden önce gelen unsura bağlar.”

“ *ki*’den önceki unsur fiilse “*ki*” asıl cümlelerin ortasında bulunur: *baktım ki gelmiyorsun, görüyorum ki çalışmamışsın, sana açıkça söyleyeyim ki sen bu işi yapamayacaksın* misallerinde olduğu gibi. Bu birleşik cümlede asıl cümle *ki*’den

yardımcı cümle *ki*'den sonra gelir. Tabii, bu sıra Türkçe'ye yabancı ve aykırıdır. Aynı cümlelerde "*ki*"yi kaldırıp cümle yapısını normal Türkçe'ye çevirince yer değiştiren unsurlardan bu aykırılık açıkça görülür: *gelmediğine baktım, çalışmış olduğunu görüyorum, senin bu işi yapamayacağını sana şimdiden açıkça söyleyeyim* misallerinde olduğu gibi."

1.3.ÜNİVERSİTELER İÇİN TÜRK DİLİ

PROF.DR. MUHARREM ERGİN

Sayın Ergin bu kitabında cümle tahlili bölümünde "*-dik*" ekini de örneklerinde göstermiştir. Bu örneklerde "*-dik*" ekinin sıfat yapma görevini açık şekilde görürüz.

"Örnek: *Muhtaç olduğun kudret / damarlarındaki asil kanda / mevcuttur.*

Bu bir isim cümlesidir. Çünkü yüklemi müstakil fiille yapılmış değil, isim fiiliyle yapılmış.

"*muhtaç olduğun kudret*" fail unsurudur.

"*damarlarındaki asil kanda*" yer tamlayıcısıdır.

"*mevcuttur*" yüklemidir.

Kelime gurupları:

Bu cümlede iki unsur kelime gurubu şeklindedir.

"*muhtaç olduğun kudret*" sıfat tamlamasıdır. "*Muhtaç olduğun*" sıfat kısmı, "*kudret*" isim kısmıdır.

Örnek: *Ulusun, korkma, nasıl böyle bir imanı boğar,*

Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar.

Burada üç cümle vardır. Birinci cümlenin fiili "*ulusun*", ikinci cümlenin fiili "*korkma*", üçüncü cümlenini fiili "*boğar*" kelimeleridir.

Birinci cümlede “ulusun” fiil, “medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” faildir.

“Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar” bir sıfat tamlamasıdır.

“Medeniyet dediğin” sıfat, “tek dişi kalmış canavar” isim kısmıdır.

“Medeniyet dediğin” iyelik gurubunun tamlanan kısmıdır. Bütünü “senin medeniyet dediğin” şeklindedir. Böylece “sen” tamlayan, “medeniyet dedik” tamlananadır.

“Medeniyet dedik” partisip gurubudur. “dedik” partisipi, “medeniyet” nesnesidir.”

1.4. TÜRKÇENİN GRAMERİ

TAHSİN BANGUOĞLU

Sayın Banguoğlu “-dik” ekini “-dik sıfatları” başlığı altında ele almıştır:

“Eski Türkçedeki -dik geçmiş sıfatfiilleri o işleyişte dilimizde daha çok eklerle uzatılmış sıfatfiiller ve zarffiiller halinde görülür. (gördüğün, anladığım, bildikleri için bulduğumuzda). Nadir olarak isimleşmiş olanları vardır:

“bildik, tanıdık, güvendik (Başkasına sırt veren) vb.”

Bunlar olumsuz sıfatfiiller şeklinde daha canlı görülür. Yaygın sıfat olarak kullanılanları, birleşiklerde kalmış olanları vardır:

“olmadık, ummadık, beklenmedik, görülmedik, duyulmadık, işitilmedik, çıkmadık can, er görmedik kız, saçı bütmedik yetim” gibi.”

Sayın Banguoğlu sıfatfiiller başlığı altında sıfatfiilleri, taşıdıkları zaman anlatımına göre üçe ayırmıştır: 1. Geçmiş sıfatfiilleri, 2. Hal sıfatfiilleri, 3. Gelecek sıfatfiilleri. “-dik” ekini geçmiş sıfatfiillerinde göstermiştir.

“ -dik sıfatfiilleri dilimizde ayrı sıfat olarak çok az kullanılır (*bildik adam, olmadık iş, işitilmedeik şeyler*). Yalın olarak daha çok olumsuz sıfatfiiller halinde kullanışlı görünürler:

‘Devr eylemedik yer komadık bir nice yıldır.’ ‘Çalmadık kapı bırakmadık.’ ‘Saçı bitmedik yetimin hakkını yedi.’ gibi.

Buna karşılık iyelik eki almış olarak *-dik* sıfatfiilleri *-me* adfiilleri gibi pek geniş ölçüde kullanılırlar:

sattığım araba, açtığımız dava, bildirdiği haber.

Karmaşık cümlede içcümlelerin yüklemi bir sıfatfiil olması durumunda bu birleşik cümleye birleşik sıfatfiil cümlesi denmiştir. Burada iç cümlelerin bir sıfat hükmünde olduğu ve baş cümle içinde bir sıfatın alabileceği bütün işlevleri aldığı, her sıfat gibi bu iç cümlede de ad olarak kullanılabileceğinden bir adın alacağı işleyişte de görüldüğü belirtilmiştir.

Üç zamana ait sıfatfiillerle yapılmış içcümlelerin hepsinin başcümlede bir sıfatın yerini tutmak üzere kullandığı ve bunlara sıfatsız sıfatfiil cümlesi denildiği ve “-dik” sıfatfiilinin yalnız iyelik ekleri almış olarak kullanıldığı belirtilmiştir.

okuduğum kitap, kırdığın koz bini aştı, İzmir’den son çektiği telgraftır, oturduğumuz evin odaları genişti, gönderdiğin çiçekler için teşekkür ederim örneklerinde olduğu gibi.

İçcümlelerin kimsesini aldığı iyelik zamirinin belli ettiği, kimseyi daha yakından tanımak için de, kimse olacak adın, kimin haliyle yükleme katıldığı söylenmiştir.

Senin kırdığın koz bini aştı, Ali’nin İzmir’den çektiği son telgraftır, Halamın sevdiği türküyü söyler misin? Muhtarın dediği ev satılmış. örneklerindeki gibi.

Üç zamana ait sıfatfiillerle yapılmış içcümlelerin hepsinin baş cümlede bir zamirin yerini tutmak üzere de kullanıldığı söylenmiş ve bunlar da zamirli sıfatfiil cümlesi olarak adlandırılmıştır. “-dik” eki iyelik almış şekillerde gösterilmiştir:

Korktuğum başıma geldi, İş senin bildiğin gibi değil, Bana ettüklerini kimselere etmediler gibi.

Burada da kimseyi yakından belirtmek, özellikle 3. kişilerde zamirin açıklamak için kimse olacak adın, veya zamirin kimin haliyle yükleme katıldığı belirtilmiştir.

“-dik” ve “-ecek” gelecek sıfatfiilleriyle yapılmış içcümlelerin *Allahın dediği olur, Benim çarşıdan aldığım iyi değildi, Ali'nin anlattıklarına pek inanma* örneklerinde olduğu gibi sıfatfiilleri ile yapılmış içcümlelerin ad yerine kullanılışlarında kılış adı da olabilecekleri ve iyelik eki almış adfiil cümlesine denk anlamda karmaşık cümleler yapmaya yaradıkları söylenip adfiilsi sıfatfiil cümlesi olarak adlandırılmıştır. Adfiil cümlesinden farklı olarak bunlarda yüklemnin zaman kavramı taşıdığı ve kullanışta iki zamana göre ayrıldığı belirtilmiştir.

Dönüşünüzü işittim.

Döndüğünüzü işittim.

Döneceğinizi işittim.

Adfiilsi sıfatfiil cümlesi ile zamirli sıfatfiil cümlesinin aynı sıfatfiillerle yapılmış türünün yapılışça da aynı olduğu belirtilmiş, bazan cümlede işleyişi belirten ipucu bulunmadığı söylenmiştir.

Söylediğim doğrudur.

Söyleyeceğim doğrudur. gibi.

Bunların iki anlamlı cümleler olduğu, birinci anlamda bir salt bağlam cümlesiyle: *Doğrudur ki söyledim. Doğrudur ki söyleyeceğim.* İkinci anlamda bir ilinti zamiri cümlesiyle karşılanabilecekleri belirtilmiştir: *Doğrudur, ne ki söyledim. Doğrudur, ne ki söyleyeceğim. gibi.*

1.5.DİLBİLGİSİ

HAYDAR EDİSKUN

Sayın Ediskun “-dik” ekini fiilimsiler başlığı ile sıfatfiiller (=ortaçlar) ismiyle verilmiştir. Sıfatfiillerin, bir yandan ismi niteledikleri için sıfat, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimeler olduğu belirtilmiştir.

“-dik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: *bildik kimseler, okunmadık kitap... vb.*

-dik yapılı sıfatfiiller geçmiş zaman anlamıyla geçici nitelikler bildirirler: *bildik kimseler, tanıdık müşteri, gezmedik memleket, okunmadık gazete... vb.*

Bugün -dik yapılı sıfatfiillerin olumsuz biçimleri olumlularından daha çok kullanılmaktadır.

-dik yapılı sıfatfiillerin iyelik eki almış şekilleri çekilirler: *okuduğum kitap, yazdığın mektup, gittiği okul, anlattığınız fıkra, dinlediğimiz müzik, bildiğiniz konular, yaptıkları işler... vb.”*

Sayın Banguoğlu girişik cümleler bahsinde -dik yapılı örnekler vermiştir:

“Ezan okunduğunu (belirtili nesne) / duymadığını (belirtili nesne) / söylüyor.”

“Köye kadar yürüyebildiğinize (dolaylı tümleç) / şaştık.”

“Herkesin içtiği (sıfat) sudan (dolaylı tümleç) / onun da içtiğini / gördük.”

1.6. YENİ DİL BİLGİSİ NURETTİN KOÇ

Sayın Koç eylemsi bahsinde *-dik* ekini geçmiş zaman ortacı olarak almıştır: *tanıdık yüz, söylenmedik söz, çalmadık kapı, tanımadık biri, başvurmadık yer... vb.*

Bu ortacın iyelik eki alarak ad öbeği kurduğunu belirtmiştir:

*Ah o kadrini bilmediğim günler,
Koklamadan attığım gül demeti,
Suyunu sebil ettiğim o çeşme,
Eserken yelken açmadığım rüzgar!*

C.S.Tarancı

Ad durum eklerini aldığı da ortaç olmaktan çıkarak adlaştığını belirtmiştir:

*Onun bu konuda hiçbir şey bilmediğine inanmıyorum.
Kazandığından çok harcıyor.
Sinemaya gittiğini niçin gizliyorsun?*

Sayın Koç tümcesilerin de aynı tümceler gibi, en az iki ögeden (yüklem ve özne) oluştuğunu, ancak bir tümcede öznenin yeri tümcenin başyken, tümceside öznenin bazan son da yer alabildiğini söylemiştir. Birkaç yargıyı en kısa, en özlü şekilde iletmek istediği zaman girişik tümceye başvurulduğunu belirtmiştir.

Günlük iletişim sırasında:

İzmir'e gitti.

Dıydum.

tümcelerinin, bu biçimde ayrı ayrı söylenmediği, iki tümcenin birleştirilerek söylendiği ifade edilmiştir:

İzmir'e gittiğini dıydum.

Ali hastalandı.

Hepimiz üzüldük.

Ali'nin hastalanmasına hepimiz üzüldük.

Tümcesinin az çok bir yargı taşıdığı halde, ad soylu sözcük gibi temel tümcenin de ögesi olduğu belirtilmiştir.

Tümcesiden Özne

"Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter."

Tümcesiden Tümleç

"Gelen, galiba ne istediğini Elif ablaya anlatamıyordu."

1.7.DİLBİLGİSİ

LİSE I. II. III.

TAHİR NİHAT GENCAN

Sayın Gencan -dik ekini belirtme ortaqları bahsinde -diği yapıllı ortaqlar adıyla ele almıştır.

İyelik ekiyle şekillenen bu ortaqların kendilerinden önce gelen isimlerle tamlanarak birer isim takımı kurduğunu belirtmiştir:

Orhan'ın aldığı, sizin aldığınız, bizim alacağımız, Yalçın'ın alacağı, senin alacağın, benim alacağım...

Kurduğu isim takımlarıyla birlikte bir çeşit belirtme sıfatı olduğunu ve kendisinden önce gelen ismi tamladığını ifade etmiştir:

Orhan'ın aldığı kitap, sizin verdiğiniz kalem, Yalçın'ın gideceği yer, benim anlatacağım ders...

-di'li geçmiş kipinden yapılan belirtme ortaqlarında geçmiş zaman anlamı olduğu belirtilmiştir.

2. YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİM AMACIYLA YAZILMIŞ TÜRKÇE KİTAPLARINDA -DİK EKİ

Yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış kitaplardan incelediklerimizde sıfatfiil, adfiil olarak verildiğini görüyoruz.

2.1. TÜRKÇE ÖĞRENIYORUZ 2 MEHMER HENGİRMEN

Sayın Mehmet Hengirmen'in Türkçe Öğreniyoruz 2 adlı kitabında -dik ortaç eki 2. derste (s:30) verilen dolaylı anlatım alıştırmalarında emir kipinin dolaylı anlatımıyla birlikte geçmiş zaman dolaylı anlatım olarak verilmiştir. Kitabın 8. dersinde sıfatfiil olarak -dik, -an, -acak ekleri birlikte verilmiş, alıştırmalar sunulmuş bu alıştırmalarda da öznenin ve nesnenin sıfatı olarak görülmektedir. Yine alıştırmalarda -dı geçmiş zaman ekinin dolaylı anlatımı istenmektedir. Yan cümlelerin fiili -dı eki olup cümlelerin fiillerinde -dı, -mış, -yor ekleri kullanılmıştır.

2.2. YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE DİL BİLGİSİ HAMZA ZÜLFİKAR

Sayın Hamza Zülfikar bütün ortaç eklerini birlikte vermiştir. -dik ortaç ekini sıfatfiil, isimfiil ve ad olarak vermiştir. Kitapta ortaç ekleriyle ilgili bilgiler verilmiş, -dik eki alıştırmalarında nesne, özne ve nesneni sıfatı olarak verilmiştir.

3. -DIK EKİNİN İNCELENMESİ

3.1. -DIK EKİNİN CÜMLE İÇİNDEKİ GÖREVLERİ

-dik eki cümle içerisinde çeşitli görevlerde bulunmaktadır. -dik eki fiillere gelerek bu fiillerin sıfat olarak kullanılmasına olanak vermektedir. Cümle içerisinde -dik eki getirilmiş fiiller veya yan cümleler öznenin sıfatı ve nesnenin sıfatı olarak kullanılmaktadır. -dik ekinin getirildiği fiil veya yan cümle bundan başka cümle içerisinde cümlenin öznesi, nesnesi, yüklemi olarak görev almaktadır.

3.1.1. -DIK EKİNİN CÜMLE İÇİNDEKİ SIFAT GÖREVLERİ

3.1.1.1. -DIK EKİNİN ÖZDENİN SIFATI OLMASI

-dik eki iyelik ekleri almış olarak fiil veya yan cümlenin fiiline getirilerek öznenin sıfatı görevinde kullanılmaktadır. -dik eki kullanılarak özne sıfatlandırılıp tek bir cümle içinde, daha kısa bir şekilde belirtilebilmektedir. Bu Türkçenin güzel özelliklerinden biridir.

Örneğin;

1. *Okuduğum kitap masada duruyor.*

2. *Beklediğiniz misafirler yarın sabah gelecektir.*

3. *Senin görmediğin yerler çok güzel.*

Öznenin tek başına cümle içerisinde "kim?" sorusunu tatmin edici bir şekilde karşılayamadığı durumlar söz konusu olmaktadır. Bu durumda öznenin tam olarak

belirtilebilmesi ve kim olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi için bir sığata ihtiyaç dıyulmaktadır. Bu sığat ad (sarı araba) veya ortaç olabilir.

Örneğın;

1.Ahmet dün akşam davete gelmedi.

Örnek cümlede, Ahmet dileyen kişi tarafından tanınmıyor veya hatırlanmıyor- sa “*Hangi Ahmet ?*” sorusu sorulacaktır. “*Hangi Ahmet ?*” sorusunun cevabı bir ortaçla verilebilir:

2.Geçen hafta Ayşe 'nin seninle tanıştırdığı Ahmet, partiye gelmedi.

İkinci örnekte görüldüğü gibi cümlenin öznesi, “*hangi?*” sorusunu soran kişi ile ilişki durumunda olmuştur bu ilişki durumu kendisine hatırlatılarak “*Ahmet*” daha açık şekilde anlatılmaktadır.

3. a. Geçen hafta Ayşe seni bir adamla tanıştırdı.

b. O adamın adı Ahmet.

c. O adam davete gelmedi.

Üçüncü örnekte görüldüğü gibi, birinci örnekte özne olan “*Ahmet*” in daha belirli şekilde anlatılabilmesi için üç cümle kurmak gerekmektedir. Oysa ki, *-dik* eki kullanılıp özne sıfatlandırılarak tek cümle içinde anlatılabilmektedir.

“*-dik* yapılı ortaçlar iyelik belgeleriyle kullanılır, üçüncü kişi şeklinde özne olan isimle iyelik takımı oluştururlar, birinci ve kişi şekillerinde de belgilerin gösterdiği kişiler ortacın öznesi olurlar:

Misaller:¹

Çocuğun attığı top

Okuduğum kitap

Bindiğiniz at¹

3.1.1.2. -DİK EKİNİN CÜMLE İÇİNDE NESNENİN SIFATI OLMASI

-dik iyelik ekleri olarak cümlelerin içinde nesnenin sıfatı olarak kullanılır.

Cümle içindeki bir nesnenin belirsiz kalması durumlarında nesne bir sıfatla belirtilir veya *-dik* eki kullanılarak sıfat fiille anlatılır.

Örneğin;

1. *Geçen yıl aldığım evi hiç kimse beğenmedi.*

2. *Onlar sizin konuştuğunuz konuların hiçbirini anlamadılar.*

3. *Bilmediğiniz konuları bir bilene sormalısınız.*

Nesne cümle içinde tam olarak anlaşılabilir değildir. Bu durum söz konusu olduğunda dinleyici, anlaması gereken kişi "*hangi ?*" sorusunu yöneltecektir. Bu soru karşısında nesne sıfatlandırılarak belirtilir, bu sıfatlandırma da bir sıfatla (kısa yol.. gibi.) veya *-dik* eki kullanılarak sıfat fiille yapılabilir.

¹ Ahmet Cevat Emre s:46

Örneğin;

1. *Misafirler yemekleri yemediler.*

Örnek cümlede dileyici, misafirlerin hangi yemekleri yemediklerini anlamadığı takdirde “*Hangi yemekleri ?*” diye bir soru yöneltecektir. Böyle bir soru karşısında konuşucunun yapacağı şey nesneyi sıfatlandırmak olacaktır. Bu sıfatlandırmayı bir sıfatla veya *-dik* eki kullanarak sıfatla yapılabılır:

2. *Misafirler marketten aldığım hazır yemekleri yemediler.*

İkinci örnekte, birinci örnekte belirsiz olan, cümlenin nesnesi *-dik* kullanılarak belirli bir duruma getirilmiştir. Konuşan kişi söz konusu ettiği nesneyi kendisinin nesneye yapmış olduğu bir eylem ile sıfatlandırmaktadır. Konuşucunun yaptığı eylem nesne durumunda olan yemeği marketten almaktır.

3. a. *Ben marketten hazır yemek aldım.*

b. *Misafirler yemediler.*

Üçüncü örnekte, anlatılmak istenen şey iki cümle kullanarak anlatılabilmıştır. Oysa ki, ikinci örnekte *-dik* eki kullanılarak tek cümleyle anlatılabilmıştır.

4. *Ankara’da oturduğun evi satalım.*

5. *Senin Ankara’da oturduğun evi satalım.*

Dördüncü örnekte “*sen*” zamiri kullanılmamış, beşinci örnekte ise “*sen*” zamiri tamlayan eki olarak kullanılmıştır. Konuşma diyalogunda “*senin*” zamirine bazan gerek olmaktadır. Konuşanlardan ikisi de birer evde oturuyor ve ikisinin oturdukları evi karşılaştırma söz konusuysa buna gerek duyulur:

6. -*Arkadaşım ona hediye olarak aldığım saati beğenmedi.*

-*Bana beğendiğini söyledi*

-*Benim aldığım saati beğenmedi, Murat'ın aldığı saati beğendi.*

Altıncı örnekte de görüldüğü gibi iyelik ekiyle saatin kim tarafından alındığı belli olmakla birlikte, ikinci bir kişinin de saat alması karşılaştırmaya neden olmakta, bunun için “*benim*” zamiri kullanılarak ayırma ve güçlendirme sağlanmaktadır.

3.1.2. -DİK EKİNİN CÜMLE İÇİNDE CÜMLENİN ÖZNESİ OLMASI

-*dik* ortaç eki kurulan yancümler, cümlelerin öznesi olur. “Üç zamana ait sıfatfiillerin hepsi, dolayısıyla içcümleler ad olarak kullanılır ve kılıcı adı anlamıyla bir türlü fiilden zamir olurlar.”²

“*Korktuğumuz başımıza geldi*”

“*Çarşıdan alacağınız buna benzemez.*”

-*dik* ortaç eki ile yapılan isimfiiller bir adın (nesnenin) sıfatı olmaksızın, cümle içinde özne görevinde bulunabilirler.

² Ediskun, 1992, S.252

Örneğin:

1. *Tanıdıklarımız bu akşam bize gelecekler.*

2. *Sorduklarınız çok zor.*

3. *Sizin beğenmediğiniz bütün bunları tek başına yaptı.*

Örneklere *-dik* ortaç ekli adfiiller özne durumundadır. Örneklere görüldüğü gibi herhangi bir ad kullanılmamıştır. Herhangi bir adın sıfatı olmadan da özne olabilmektedirler. Birinci cümle "*tanıdığımız kişiler bu akşam bize gelecekler.*" şeklinde de olabilirdi. Ancak görülüyor ki, kişiler veya insanlar kelimeleri kullanılmadan da istenilen şey anlatılmaktadır. Yine ikinci cümle "*sorduğunuz sorular çok zor.*", üçüncü cümle "*sizin beğenmediğiniz adam bütün bunları tek başına yaptı.*" şeklinde de olabilir. Birinci ve ikinci örneklerde çokluk eki *-dik* ekinden sonra iyelik ekinden önce gelir: "*tanı-dık-lar-ımız*", "*sor-duk-lar-ımız*". Ad kullanıldığında ise addan sonra gelir: "*tadığımız kişiler*", "*sorduğunuz sorular*" gibi.

"İsimfiillerin birçoğunda şahıs ifadesi bulunmaktadır. Bu isimfiiller, fiilde belirtilen hareketi yapamı ifade ettiklerinden fail ismi durumundadırlar."³

"Dağıttığımız (kimseler) yolda hep öldüler."

³ Erarslan, 1980, S.19

3.1.3. -DİK EKİNİN CÜMLE İÇİNDE NESNE OLMASI

-dik eki ile yapılan adfiil, cümle içinde sıfatı olduğu nesne olmadan tek başına nesne durumunda olabilmektedir:

1. *Geldiğini biliyorum.*

2. *Onun anlattıklarını herkes can kulağıyla dinliyordu.*

3. *İki saatten beri beklediğinizi görüyorum.*

Örneklerde görüldüğü gibi ortaçlı yapılar cümle içinde, belirtme durumu eki olarak belirtili nesne olabilmektedir. Bu cümlelere “neyi?” sorusu sorulduğunda “geldiğini”, “anlattıklarını”, “beklediğinizi” karşılıkları alınacaktır.

“Önad gibi kullanılabilen eylemsilere ortaç denir.”⁴ “Geçmiş zaman ortacı ad durum ekleri aldığı anda ortaç olmaktan çıkarak adlaşır.”⁵

“Sinemaya gittiğini niçin gizliyorsun?”

“Tümcesiden, özne olduğu gibi nesne de olur.”⁶

“Gelen, galiba ne istediğini Elif ablaya anlatamıyordu.”

“Ad olan ve ad görevinde kullanılan her türlü sözcükten belirtili nesne yapıldığı gibi, eylemsilerden de yapılır.”⁷

⁴ Koç, 1990, S: 309

⁵ Koç, 1990, S:313

⁶ Koç, 1990, S:449

⁷ Hatipoğlu, 1981, S:103

“Atatürk, Türkçemizin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulacağı, dilimizin güçleneceğini biliyordu.”

“İstediyini söyleyen, istemediyini işitir.”

“Eylem isimleri nesne rolünde belgeli olarak kullanılır.”⁸

“Gürültüden okuduğumu anlamıyorum.”

-dik ekinin yan cümle olarak cümlenin nesnesi olurken yan tümcenin öznesi gizli veya açık özne olabilmektedir. Yan cümlenin öznesi tamlayan eki almaktadır. “Eylemi geçişli olan bir tümleş yancümlesine dönüşmesi öznenin tamlayan eki alması ve gerekli adlaştırmacı ekinden sonra iyelik ekinin ve üst eyleme bağlı olarak da durum eki almasıyla gerçekleşir, öznenin tamlayan eki alması zorunluluktur.”⁹ Öznesi tamlayan eki almadığı durumlarda olabilir.

Örnekler:

1. a. *Geldiyini biliyorlar.*

b. *Onun geldiğini biliyorlar*

c. *Senin geldiğini biliyorlar.*

Örneklerde görüldüğü gibi özne açık açık veya gizli olabilmektedir. Ancak özne gizli olduğunda 1.b. ve 1.c. örneklerinde olduğu gibi tekil 2. kişi ve tekil 3. kişiler karışmaktadır. Böyle karışıklık veya belirsizlik olduğu durumlarda özneyi kullanmak gerekir.

⁸ Emre, 1945, S:325

⁹ Erguvanlı, 1994, Dilbilim Araştırmaları, S:38

Öznenin tamlayan eki almadığı durumlarda görülmektedir. Tamlayan eki almadığı durumda özne belirsizdir. Tamlayan durum eki aldığıda ise yan cümlenin öznesi bilinen bir öznedir ve belirli duruma getirilmesi gerekmektedir.

Örneğin:

1. a. Bardak kırıldığı söyledi.

b. Masadaki bardağın kırıldığını söyledi.

1. a. örneğinde herhangi bir bardağın kırıldığı haber verilmektedir. Bildiğimiz, gördüğümüz bir bardak değildir ve verilen haber sadece bir bardak kırılma durumu ifade eder. 1. b. örneğinde ise bildiğimiz veya gördüğümüz bir bardağın kırıldığı haber verilmektedir.

3.1.4. -DIK EKİNİN CÜMLE İÇİNDE YÜKLEM OLMASI

-dik eki ile yapılan ortaçlı yapılar cümlede yüklem olabilmektedir. Fiil -dik ekini aldıktan sonra -dır eki alarak yüklem olmaktadır.

Örneğin;

1. Bu kitabı yazan eski bir tanıktır.

2. Benim anladığım soruların zor olduğudur.

3. Doğrusu, sizin gelmediğinizdir.¹⁰

Ortaçtan eylem yaparken iyelik kullanıldığı veya kullanılmadığı olur. Ancak iyelik kullanılmadığı durumlar kalıplaşmış şekillerdir. Kalıplaşmış şekiller yaygın değildir. Birinci cümlede 'benim eski bir tanıdığım bu kitabı yazdı.' şeklinde de ifade edilebilir. İkinci ve üçüncü örneklerde iyelik kullanılmış ve ortaçlı yapıdaki eylemin kim tarafından gerçekleştirildiği açıktır.

3.2. -DİK EKİNİN KALIPLAŞMIŞ ŞEKİLLERİ

-dik ekinin kalıplaşmış, isimleşmiş şekilleri vardır. Bunlar çok fazla değildir, belli sayıdadır. "-dik sıfatfiilleri dilimizde ayrı sıfat olarak az kullanılır (bildik adam, olmadık iş, işitilmedik şeyler)."¹⁰ -dik ekinin isimleşmiş şekillerinde olumsuzu daha işlektir: olmadık, ummadık, beklenmedik, görülmedik, duyulmadık gibi.¹¹

4. -DİK EKİNİN ORTAÇLI YAPILARI OLUŞTURURKEN YERİNE GEÇTİĞİ ZAMAN EKLERİ

-dik eki, -dı geçmiş zaman eki, -mıy belirsiz geçmiş zaman eki, -yor şimdiki zaman eki, -ır geniş zaman eki ve imek eyleminin bu zamanlarla kullanıldığı şekillerinin yerine geçer.

¹⁰ Ediskan, 1992, S:88

¹¹ Bangunoğlu, 1980, S:226

4.1. -DİK ORTAÇ EKİNİN -DI EKİNİN YERİNE GEÇMESİ

Türkçe’de dolaylı anlatımda bazı eklein yerine *-dik* eki kullanılmaktadır. Bu anlatım cümle içindeki birçok zaman ve kip ekleri yerine *-dik* eki getirilerek gerçekleştirilir. Bu eklerden birisi de *-dı* belirli geçmiş zaman ekidir.

Örneğin:

1.a. *“Ben onunla gittim” dedim.*

b. *Benim onunla gittiğimi söyledim.*

2.a. *“Biz hiçbir şey duymadık” dedim.*

b. *Bizim hiçbir şey duymadığımızı söyledim.*

Örnek 1.a.’daki *-dı* eki yerine, örnek 1.b.’de *-dik* eki getirilmiştir. *-dik* ortaç eki getirilip iyelik eki kullanılarak yan cümlelerin eylemini kimin gerçekleştirdiği açık duruma getirilmiştir. İyelik ekinden sonra da *-i* (*-ı,-ü,-u*) belirtme eki getirilmesi gerekmektedir. *“Ben gittim.”* Ben bunu söyledim. Giden kişinin ben olduğumu belirtebilmek için *-im* teklik birinci kişi iyelik eki getirmem gerekmektedir.

Örnek 2.b’de de *-dı* eki yerine *-dik* ortaç eki getirilmiş, *-dik* ekinden sonra *-imiz* çokluk birinci kişi iyelik eki getirilerek duymamak eyleminin bizim tarafımızdan gerçekleştirildiğine açıklık getirilmiştir.

Yine Örnek 2.b.’de görüldüğü gibi yan cümlelerin filine önce *-ma* olumsuzluk eki getirilmiş ve ondan sonra *-dik* eki getirilerek (*duy-ma-dik-imiz-i*) eylemin olumsuzluk anlattığı ifade edilebilmiştir.

Örnek:

3.a. “Siz dün akşam bu filmi seyrettiniz mi?” diye sordum.

b. Sizin dün akşam bu filmi seyredip seyretmediğinizi sordum.

4.a. “Siz dün akşam bu filmi seyretmediniz mi?” diye sordum.

b. Sizin dün akşam bu filmi seyredip seyretmediğinizi sordum.

Örnek 3.a ve 3.b.’de görüleceği üzere soru cümlesi yan cümlelerin eylemini bir olumlu, bir olumsuz şekilde dolaylı olarak anlatılabilmektedir. Tekrarlanan “seyretmek” eyleminin birincisi olumlu olup hemen eylemden sonra *-ip* ulaç eki kullanılmış, ikincisinde ise “seyretmek” eylemi olumsuz olup olumsuzluk ekinde sonra *-dik* eki getirilmiş, *-dik* ekinde sonra iyelik ve hal eki getirilmiştir. Bu olumsuz soru şekli olan 4.a ve 4.b.’de de aynı şekildedir.

Soru cümlesinde aslında anlamsal olarak hem olumlu, hem olumsuz iki soru vardır. “Siz dün akşam bu filmi seyrettiniz mi?” soru cümlesi “Siz dün akşam bu filmi seyrettiniz mi, seyretmediniz mi?” şeklinde de açılabilir. Bu yüzden ister olumlu ister olumsuz soru cümlesinde eylem bir olumlu bir de olumsuz şekliyle kullanılır.

4.2. -DİK ORTAÇ EKİNİN -YOR EKİNİN YERİNE GEÇMESİ

-dik eki, *-yor* eki yerine kullanılırken *-dı* ekindeki işlem olduğu gibi tekrarlanır. Ancak *-yor* ekinin şimdiki zaman anlatmasından başka alt anlamlar da anlattığını hatırlamak gerekir.

Örneğin:

1. "Aydın şu anda mektup yazıyor." dediler.
2. "Aydın her hafta İstanbul'a ailesinin yanına gidiyor." dediniz.
3. "Aydın yarın akşam bize geliyor." dedim.

Örnek 1.'de Aydın şu anda mektup yazmaktadır, yani *-yor* eki şimdiki zaman anlatmaktadır. Örnek 2.'de Aydın her hafta İstanbul'a gitmektedir, yani aslında *-ır* ekinin anlattığı, eylemin belirli aralıklarla tekrarlanmasını burada *-yor* eki anlatmaktadır. Örnek 2.'te ise Aydın yarın akşam gelecektir, yani *-yor* eki burada da gelecek zaman anlatan *-acak* eki yerine kullanılmıştır.

4. Aydın'ın şu anda mektup yazdığını söylediler.
5. Aydın'ın her hafta İstanbul'a ailesinin yanına gittiğini söylediniz.
- 6.a. Aydın'ın yarın akşam bize geldiğini söyledim.
- b. Aydın'ın yarın akşam bize geleceğini söyledim.

Örnek 4. ve 5.'te *-yor* eki yerine *-dik* eki geçmiştir. Ancak örnek 6.a.'da *-yor* eki yerine *-dik* ortaç eki, örnek 6.b.'de ise ortaç eklerinden *-ecek* eki geçmiştir. Bunun sebebi *-yor* ekinin bu cümlede gelecek zaman anlatmasıdır.

Aydın'ın yarın akşam bize geleceğini söyledim, cümlesinden *yarın akşam* kelimelerini çıkarırsak *-dik* ekini kullanamayız, *-acak* ekini kullanmak zorunlu olur.

Çünkü bu durumda *-dik* ekini kullanırsak anlatılmak istenen tam olarak anlatılamayacaktır.

7.a. *“Almanca konuşuyor musunuz?” diye sordum.*

b. *Almanca konuşup konuşmadığınızı sordum.*

8.a. *“Yarın geliyor musunuz? diye sordum.*

b. *Yarın gelip gelmediğinizi sordum.*

c. *Yarın gelip gelmeyeceğinizi sordum.*

Örneklerde görüldüğü gibi soru cümlesinde, cümlenin eylemi bir olumlu bir olumsuz şekliyle kullanılır, ancak örnek 8.c.’deki gibi *-dik* eki yerine *-ecek* eki kullanılmaktadır.

4.3. *-DİK* EKİNİN *-İR* EKİNİN YERİNE GEÇMESİ

-dik eki *-ır* ekiyle yapılmış bütün cümlelerde *-ır* ekinin yerine geçmez. *-yor* ekinde olduğu gibi *-ır* eki de alt anlamlar anlatmaktadır. Bu yüzden *-ır* ekiyle yapılmış her cümlede *-ır* yerine *-dik* kullanılmaz.

Örneğin:

1.a. *“Onlar her sabah kahve içer” dedim.*

b. *Onların her sabah kahve içtiklerini söyledim.*

2.a. "Bence onlar bu sabah kahve içer" dedim.

b. Ben tahmin ediyorum ki, onlar bu sabah kahve içerler/içecekler.

c. Onların bu sabah kahve içeceklerini tahmin ettiğimi söyledim.

3.a. "Kitabı verir misin?" dedim.

b. Kitabı vermeni söyledim.

Örnek 1.a ve 1.b.'de göreceğimiz gibi *-ır* eki yerine *-dik* eki geçmiştir. Yine örnek 2.a ve 2.c.'de göreceğimiz gibi *-ır* eki yerine *-dik* eki gelmiştir, ama bu cümlede *-ır* eki tahmin anlatmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla tahmin etmek eylemi şu anda gerçekleşmekte, içmek eylemi ise gelecekte gerçekleşecektir.

"*-ır* ekinin, yer aldığı tümceler kullanıldığı bağlama göre tahmin yada kesinlik gösteren iki ayrı kip işlevini üstlenir. "(Geleceğini umduğum/tahmin ettiğim/sandığım öğretmen)i bekliyorum."

-Tümceye, ortaçlı yapıya dönüştürülen tümcede yer almayan "ummak, tahmin etmek vb." gibi fiiller eklenmiştir.

-Tümcenin yüklemi "gelir" ada dönüştürülmüş ve ortaçlı kuruluş içinde *-i* tümleci "geleceğini" şeklinde kullanılmıştır.

-Olasılık gösteren belirteç "belki" tümceden atılmış.

-Ortaçlı kuruluş kendi tümcesinin öznesini (öğretmen) nitelemesine karşın *-en* ortaç ekini değil, *-dik* + 1.kişi iyelik eklerini taşıyor.

Bütün bu değişiklikler, bize yüklemelerinde kip gösteren ekler bulunan tümcelerin doğrudan ortaçlı kuruluşlara dönüştürülemediğini kanıtlıyor."¹²

¹² Ozil, 1994, Dilbilim Araştırmaları, S:119

“-ır ekinin, yer aldığı tümceler kullanıldığı bağlama göre tahmin yada kesinlik iki ayır kip işlevini üstlenir.”¹³ Böyle bir -ır cümlesinde “tahmin etmek” yerine “emin olmak” fiili kullanılacaktır.

- Örnek: 4.a. “Suna kesinlikle gelir” dedim.
b. Suna’nın kesinlikle geleceğini söyledim.
c. Suna’nın geleceğinden emin olduğumu söyledim.

Örnek 4.b.’de “kesinlikle” belirteci kullanılarak kesinlik anlatılmıştır. Oysa ki, örnek 4.c.’de “kesinlikle” belirteci kullanılmadan “emin olmak” fiili kullanılarak ortaçlı yapıya dönüştürülüp dolaylı anlatıma çevrilmiştir.

Örnek 3.a ve 3.b.’de görüleceği gibi, -ır eki kibarca emir anlatmak için kullanılmıştır. Emir kipi kullanılan cümlede -me eki ile ortaçlı yapıya dönüştürülebildiğine göre, 3.a cümlesinde 3.b. cümlesinde gördüğümüz şekilde -me ekiyle ortaçlı yapıya dönüştürülecektir.

4.4. -DİK ORTAÇ EKİNİN -MIŞ EKİ YERİNE GEÇMESİ

-dik eki, -mış ekiyle yapılmış ortaçlı cümlelerde -mış eki yerine geçer. -mış eki belirsizlik ifade eder, yan cümlenin fiili başkasından duyup haber verme, sürprizle karşılaşmışlık, inanmama vb. gibi anlamlar kazanmaktadır.

Örneğin:

- 1.a. “Metin kaza yapmış” dedi.

¹³ Ozil, 1994, Dibilim araştırmaları, S:113-126

b. Metin'in kaza yaptığını söyledi.

c. Metin'in kaza yaptığını duyduğunu söyledi.

Örnek 1.a ve 1.b.'de göreceğimiz gibi *-mış* ekinin yerine *-dik* ortacı geçmiştir. Ancak bu şekilde Metin'in kaza yapmasının heberi veren kişi tarafından duyulduğu anlaşılamamaktadır. Bunun ifade edilebilmesi için örnek 1.c. cümlesi kurulabilir. Ama Bu şekilde kurulu bir cümle pek tercih edilmemektedir, hem de konuşucu "*Metin'in kaza yaptığını duydum*" cümlesini söylememiştir.

Örnek:

2.a. "Aaa. kalemim düşmüş!" dedi.

b. Kalemimin düştüğünü söyledi.

c. Kalem düşerken farketmeyip şimdi bakınca düştüğünü anladığını söyledi./ifade etti.

Örnek 2.c. tercih edilen bir anlatım şekli değildir. Bu yüzden doğrudan yan cümlelerin fiiline *-dik* eki getirilerek kullanılması tercih edilir. Hatta *-mış* ekinin birinci görevi verilen haberin duyulduğunu ifade etmek olduğu için ortaçlı dolaylı anlatım şekli pek kullanılmaz.

5. -DİK EKİNİN ORTAÇLI YAPILARI OLUŞTURURKEN YERİNE GEÇTİĞİ KIPLER.

-dik eki, *-sa* dilek kipi, *-ayım* istek kipi, *-malı* gereklilik kipi yerine geçerken doğrudan fiilin üstüne gelmemektedir.

5.1. -DIK EKİNİN -SA DİLEK KİPİNİN VE -AYIM İSTEK KİPİNİN YERİNE GEÇMESİ

-sa dilek kipi ve -ayım istek kipi “*dilemek, arzu etmek, istemek vb.*” gibi fiillerle ifade edilebilir. Bu yüzden -dik eki bu fiillerin üstüne gelerek dolaylı anlatım yapar.

Örneğin:

- 1.a. “*Keşke yağmur yağmasa!*” dedi.
- b. *Yağmurun yağmasını istemediğini söyledi.*
- c. *Yağmurun yağmamasını arzu ettiğini / istediğini söyledi.*

- 2.a. “*Keşke para bulsanız!*” dedi.
- b. *Para bulmanızı istediğini söyledi.*

- 3.a. “*Ben eve gideyim!*” dedi.
- b. *Eve gitmek istediğini söyledi.*

Örnek 1.a ve 1.b.’de göreceğimiz gibi -dik eki *istemek, arzu etmek* fiillerine gelmiştir. Ancak *yağmak* fiili olumlu, *istemek* fiili olumsuz veya *yağmak* fiili olumsuz *istemek* fiili olumlu olabilmektedir. Olumlu şeklinde bu çift şekillilik yoktur. (örnek 2.a ve 2.b.)

Örnek 3.a ve 3.b.’de görüleceği gibi -ayım istek kipinin kullanıldığı cümlede de *istemek* fiiline -dik eki getirilerek ortaçlı yapıya dönüştürülmüştür.

5.2. -DIK EKİNİN -MALI GEREKLİLİK KİPİNİN YERİNE GEÇMESİ

-malı gereklilik kipi, aynı zamanda *gerekmek* fiili ile karşılıklı kullanılabilir. *Gerekmek* fiili yapılmışsa bu fiilin üstüne -dik eki gelir veya -malı kipi kullanılmışsa yine *gerekmek* fiiline ihtiyaç vardır.

Örneğin:

- 1.a. "Onunla konuşmalıyım" dedi.
- b. "Onunla konuşmam gerekiyor" dedi.
- c. "Onunla konuşmam lazım" dedi.
- d. Onunla konuşması gerektiğini söyledi.
- e. Onunla konuşmasının lazım olduğunu söyledi.

Örnek 1.a, 1.b. ve 1.d.' de göreceğimiz gibi -malı gereklilik kipi kullandığımızda da ortaçlı yapıya dönüştürürken *gerekmek* fiilini kullanmamız lazım. Örnek 1.c. ve 1.e.'de *lazım*, *gerekmek* yerine kullanılabilir. Fakat bu kullanım çok fazla tercih edilmez.

6. -DIK EKİNİN İMEK EYLEMİNİN YERİNE GEÇMESİ

-dik eki imek eyleminin yerine geçerken *olmak* fiiline gerek duymaktadır. -imek eylemini -ır ekiyle kullanabilmek için zaten *olmak* fiiline ihtiyaç vardır.

Örneğin:

- 1.a. "Dün hava çok güzeldi" dedi.

b. Dün havanın çok güzel olduğunu söyledi.

2.a. "Şu anda hava çok sıcak" dedi.

b. Şu anda havanın çok güzel olduğunu söyledi.

3.a. "Orada hava çok güzelmiş" dedi.

b. Orada havanın güzel çok güzel olduğunu söyledi.

4.a. "Yarın hava güzel olur" dedi

b. Yarın havanın güzel olacağını sandığını / tahmin ettiğini / söyledi

Örnek 1,2, ve 3'te gördüğümüz gibi *-dı* ve *-mış* geçmiş zaman ekleri doğrudan adın üstüne gelmekte, şimdiki zamanda ise hiç bir ek bulunmamaktadır. 4. örnekte, *-ır* ekini alabilmek için *olmak* fiiline ihtiyaç vardır. Ancak ortaçlı yapı oluştururken *olmak* fiili bulunmayan cümlelerde *olmak* fiili alır.

7. -DİK EKİNİN CÜMLE İÇİNDE AKTİF VE PASİF FİİLLERLE KULLANILMASI

-dik eki, pasif fiillerle kullanıldığında kişi belli olmadığı için tamlayan eki almaz.

Örneğin:

1. Her şeyin bitirildiğini söyledi.

2. Nasıl ona yapıldığını öğretti.

3. Ameliyat edildiğini biliyorum.

Birinci örnekte birileri her şeyi bitirmiştir, ama kimin bitirdiği bilinmediği veya önemli olmadığı için pasif fiil kullanılmış, bu şekliyle ortaçlı yapı oluşturularak yan cümle yapılmıştır. Yine ikinci ve üçüncü örneklerde de yapan ve ameliyat eden önemli değildir, bu fiillerin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi önemlidir.

4.a. Konferansın yapıldığı salon genişti.

b. Konferans yapılan salon genişti.

Örnek 4.a.'da yapılan konferans bilinen, belli bir konferanstır. 4.b.'deki konferans herhangi bir konferans olabilir ve 4.a.'da konferans bir defaya mahsus olmak üzere bu salonda yapılmış ,ama 4.b.'de ise bu salonda sık sık konferans yapılmaktadır.

Örnek:

5.a. Onun tarafından (bizim) beklendiğimiz gün

b. Onun tarafından beklenen gün

Örnek 5.a.'da beklenen *biz*, örnek 5.b.'de ise beklenen *gündür*. Örneklerde de gördüğümüz gibi fiili kimin veya neyin gerçekleştirdiği ve kimi veya neyi nitelediği önemlidir. Kimin yaptığı, kimi veya neyi nitelediği ortaç ekinin *-an* mı, *-dik* mi olacağını tespit etmekle birlikte pasif fiille kullanılıp kullanılmayacağını da tespit etmekte. Örnek 5.a.'da *biz* bekleniyor, zaman belirten *gün* sözü ile ulaç durumuna geçiyor.

- 6.a. *Benim tarafımdan kalemin kaybedildiği araba*
b. *Benim tarafımdan kalem kaybedilen araba*

Daha önceki örneklerde de gördüğümüz gibi, örnek 6.a ve 6.b.'de kaybedilen kalemin bilinen bir kalem olup olmamasıyla ilgili olarak kalem sözcüğü tamlayan eki alıp *-dik* ile veya tamlayan eki almayıp *-an* eki ile kullanılıyor.

- 7.a. *Benim tarafımdan kaybedildiği kalem*
b. *Benim tarafımdan kaybedilen kalem*

Örnek 7.a.'da kaybetmek fiili *kalemi* niteleyemiyor, örnek 7.b.'de kaybetmek fiili *kalemi* de niteleyebiliyor.

- 8.a. *Ben bir kalem kaybettim.*
b. *Bu kalemi bir arabada kaybettim.*
c. *Bu arabayı arıyorum.*
d. *Benim kalemi kaybettiğim arabayı arıyorum.*

- 9.a. *Benim tarafımdan bir kalem kaybedildi.*
b. *Bu bir kalem arabada kaybedildi.*
c. *Bu arabayı arıyorum.*
d. *Benim tarafımdan kaybedilen arabayı arıyorum.*

Örnek cümlelerimizden yola çıkarak arabayı ve kalemi nitelemeye çalışırsak,

8.a. cümlesi, *benim kaybettiğim kalem*, şeklinde kalemi niteleyebilir. 8.b. cümlesi, *benim kalemi kaybettiğim araba*, şeklinde arabayı niteleyebilir. Son olarak 8.d. şeklini alabilmektedir.

Pasif fiilli cümlelerde durum şu şekildedir, 9.a. cümlesi, *benim tarafımdan kaybedildiği kalem*, şeklinde bir cümle elde ediliyor ve doğru bir nitelendirme olmuyor. 9.b. cümlesi, *benim tarafımdan bir kalem kaybedildiği araba*, şeklinde bir cümle elde ediliyor ve doğru bir nitelendirme sağlanamıyor. Ancak, *benim tarafımdan bir kalem kaybedilen araba*, şeklinde *-an* eki kullanılarak doğru bir nitelendirme elde ediliyor.

Aktif fiilli yan cümlelerde, *-dik* ortaçlı yan cümlelerin fiilinin öznesi ile nitelendiği nesne başkadır. Bu durumda *-an* eki kullanılmaz, çünkü *-an* ortaçlı yapının nitelendiği yine kendisidir, yani *-an* ortaçlı yan cümlelerin fiilini yapan özne bu fiil kendisi için sıfat olarak kullanır.

Pasif fiilli yan cümlelerde, ortaçlı cümlelerin öznesi belli değildir veya tarafından sözcüğü ile açık duruma getirilir. Bu tip cümlelerde de yan cümlelerin fiilinin geçişli olup olmaması önem taşır. Fiilin nesnesi durumundaki sözcük belirtme durum eki almıyorsa *-dik* eki ile değil, *-an* eki ile belirtme durum eki almıyorsa *-an* eki ile değil, *-dik* eki ile ortaçlı yapıya dönüşebiliyor.

8. UYGULANAN TESTLER

Aşağıda sunacağımız alıştırmalarda, iki cümle verip soru sorma, boşlukların *-dik* ekiyle uygun şekilde doldurulması, okuma anlama metnindeki boşlukların doldurulması ve sorulara cevap verilmesi, doğrudan anlatım cümlesi verilir dolaylı anlatıma dönüştürülmesi, diyalog metninde dolaylı anlatım cümlelerinin yazılması, iki cümle verip tek cümleye dönüştürme, ortaçlı cümlelerin iki ayrı cümleye

dönüştürülmesi teknikleri kullanılmıştır. Okuma anlama, dinleme anlama metinlerinde ortağı cümleler kullanılmıştır.

1. ALIŞTIRMA

1. Geçen akşam kitap okudum.

Bu kitabı sana vereceęim.

-Hangi kitabı vereceksin?

.....

2. Annem bir elbise aldı.

Ama bu elbise ona küçük oldu.

-Hangi elbise küçük oldu?

.....

3. Öğretmen önemli bir konu anlatıyor.

Bu konuyu iyi dinle.

-Hangi konuyu iyi dinleyeyim?

.....

4. Őurada bir kız Aydın'la konuşuyor.

O kız benim arkadaşım.

-Hangi kız senin arkadaŐın?

.....

5. Ayça mektup yazdı.

Mektubu postaya vermedi.

-Ayça hangi mektubu postaya vermedi?

.....

2. ALIŖTIRMA

LÜTFEN BOŖLUKLARI -DİK ORTAÇ EKİYLE TAMAMLAYINIZ.

1. Üç gün önce okumaya başla..... kitabı yarın bitireceğim.
2. Postacının getir..... mektup Japon öğrencimden gelmiş.
3. Dün seyret..... maçta altı gol vardı.
4. Ali, sev..... kızla nihayet evleniyor.
5. Bahçeden senin için topla..... çiçekler solmuş.
6. Kusura bakmayın anlat..... fikrâyı anlamadım.
7. İnsanlar yaşa..... iyi ve kötü anıları hiç unutmazlar.
8. Aylardır bekle..... filmi yarın seyredeceğiz.
9. Her sabah bin..... otobüsü bu defa kaçırdım.
10. Öğretmenin sor..... sorular çok zormuş.
11. En çok nefret et..... insanlar yalancılar ve iki yüzlülerdir.
12. Annemin pişir..... yemekleri büyük bir iştahla yedim.
13. Geçen gün Şişli'de gör..... bugün Taksim'de gördüm.
14. Yaz..... şiiri çok beğendiler.
15. Sen yaşa..... hayattan memnun musun?
16. Sizin bu günlerde en çok dinle..... şarkı hangisidir?
17. Otur..... ev kaç odalı?
18. Geçen gün çektir..... fotoğrafları bir türlü bulamıyorum.
19. Türkiye'de ye..... yemekleri dünyanın hiç bir yerinde yemedim.
- 20 Bu sabah çocukken çok samimi ol..... arkadaşımı gördüm.

3. ALIŖTIRMA

BİZİM APARTMAN

Otur..... apartmanda çok ilginç insanlar var. Mesela üst katta otur..... üç kardeşin misafiri hiç eksik olmaz. İçlerinde en gençleri ol..... Haydar'ı tanı..... yoktur. Upuzun saçları ve kocaman küpesiyle hemen dikkat çeker. En büyükleri ol... İbrahim'i pek tanı..... yoktur. Çünkü çok az konuşur. Ortancaları Ahmet, çabuk aşık ol..... bir tiptir. Aşık ol..... mutlaka dünyanın en güzel kızıdır. Alt katta otur..... yaşlı bayan anılarıyla yaşar. Yaşlı kadının gün boyu yap..... tek şey akşama kadar sokaktan geçenleri seyretmektir. Bil..... kadarıyla hiç yakını yoktur. Sadece ayda bir onu ziyaret et..... yaşlı bir bay var. Fakat bu adamın kim ol..... hiçkimse bilmez. Annemin söyle..... göre bu adam bayanın gençlik aşkıymış. Apartmanda benim en çok sev..... kişi Adile teyzedir. Onun anlat..... masalları dinlemeye doyum olmaz. Hele yap..... kekler bir harikadır. Kocası Mahmut Bey de iyi bir insandır. Fakat aynı zamanda çabuk sinirle..... bir tiptir. Mahallede kavga et..... kimse yoktur. Ama her şeye rağmen mahalleli onu çok sever.

SORULAR

1. Haydar niçin mahallede çok tanınıyor?
2. Arkadaşları Ahmet'e niçin şıpsevdi diyor?
3. Çocuğun apartmanda en çok sevdiği kişi kimdir?
4. Ahmet'in aşık olduğu kızlar nasıldır?

4. ALIŖTIRMA

1. Ben sana “ Onunla konuŖtum” dedim.
.....
2. Siz onlara “ Nereden geldiniz?” diye sordunuz.
.....
3. Ben sana “ Onlarda geldiler mi?” diye sordum.
.....
4. Sen ona “Balık seviyorum” demiŖsin.
.....
5. Onlar ona “Biz orba istiyoruz” dediler.
.....
6. O bana “ Gazete okuyor musun?” dedi.
.....
7. Siz ona “ ArkadaŖlarımıza mektup yazar mısın?” dediniz.
.....
8. Ben sana “Asla yüksek sesle konuŖmam” dedim.
.....
9. O bize “ ben yarın sinemaya gidiyorum.” dedi.
.....
10. Siz bana “İki gün sonra yeni bir iŖe baŖlıyoruz.” dediniz.
.....
11. Ben ona “Belki yazın grŖrz.” dedim.
.....
12. Onlar bize “ İki ay sonra garanti bunları satarız.” dediler.
.....

4. ALIŖTIRMA

13. Ben ona “Size yardım etmemiz gerekiyor mu?” dedim.

.....

14. Siz ona “Hergün m çalışmalryız?” dediniz.

.....

15. Siz bana “devlerimizi yapalım mı? diye sordunuz.

.....

16. Ben ona “ Hadi sana bir iyilik yapayım.” dedim.

.....

17. Ben ona “Evde çiçek var.” dedim.

.....

18. O bize “ Burada kimse yok.” dedi.

.....

19. Biz size “ Yemekler sıcak mıydı?” diye sorduk.

.....

20. O ona “Aylin Ŗimdi evde mi?” dedi.

.....

5. ALIŞTIRMA

TELEFON KONUŞMASI

Bir pazar günü Ahmet Bey sekreteri NeŐe Hanıma telefon etti. Telefona NeŐe'nin annesi cevap verdi. Çünkü NeŐe banyo yapıyordu. NeŐe'nin annesi NeŐe ile Patronunun söylediklerini birbirlerine iletme zorunda kaldı.

Ahmet: Ben Ahmet Uzun, NeŐe'yle görüŐebilir miyim?

Anne: Bir dakika lütfen.

Anne: NeŐe, Ahmet Bey.....

NeŐe: Mümkün değil, banyodayım. nemli bir Şey mi varmış?

Anne: Ahmet Bey, NeŐe.....

Ahmet: Biraz sonra Madrid'e uuyorum. Acaba İNTO Őirketine mektup yazmıŐ mı? Yazdıysa dosyayı nereye koymuŐ? Lütfen kendisine sorar mısımız?

Anne: NeŐe, Ahmet Bey.....

.....

6. ALIŞTIRMA

LÜTFEN İKİ CÜMLEYİ BİRLEŐTİRİNİZ.

1. Ahmet geldi. Bunu gördüm.

.....

2. Bana 100.000 dolar verdin. Bunu unutma.

.....

3. Ben onunla konuŐtum. Bunu gördün mü?

.....

4. Yeni bir araba aldı. Bunu eŐi bilmiyor.

.....

5. O iyi bir insan. Bunu dün anladık.

.....

6. Ben dün gece uçtum. Buna kimse inanmıyor.

.....

7. Sen Türkiye'ye geldin. Buna çok sevindik.

.....

8. O bir aktör. Buna inanmıyor.

.....

9. Sen çok güzelsin. Bunu herkes biliyor.

.....

10. Ahmet geliyor. Bunu görüyorum.

.....

12. Sizinle dans ediyorum. Buna piŐmanım.

.....

GÜNLÜK YAŐAMDA ATASÖZLERİ

İnsanlar konuşmalarında ve yazılarında atasözlerini oldukça sık kullanırlar. Düşünceleri kısa ve özlü olarak anlatan atasözlerinin kullanılması hem anlatımı etkileyici kılar, hem de toplumun geleneğindedey alan değer yargılarının geçerliliğini gösterir.

Atasözlerini incelediğimiz zaman bir ulusun yaşamı nasıl gördüğünü, insana nasıl ve niçin değer verdiğini, hangi toplumsal kurallara uymak gereği duyduğunu görürüz.

Atasözlerinin yaratıcıları belli değildir. Atasözleri, toplum, siyaset, iktisat, kültür alanlarında görülen değişme ve gelişmeler sonucu biçim ve içerik değiştirir, bazı atasözleri kullanımdan düşer, yeni atasözleri kullanıma girer.

Türk atasözlerinin köklü bir geçmiş vardır. En eski yazılı belgeler olan Orhun ve Yenisey yazıtlarında, Uygurca yazılarda, Dede Korkut'un Türk atasözlerinin en eski örneklerine rastlanır. Ayrıca Türk atasözlerinin bir bölümü yaşanmış olaylardan bir bölümü de Nasrettin hoca fıkralarından kaynaklanır. Bunlardan başka halk arasında batı atasözlerine uygun olarak uydurulmuş olabileceğini ve başka ulusların dillerinden Türkçe'ye geçerek yerleşmiş olabileceğini unutmamalıdır.

LÜTFEN CEVAP VERİNİZ.

1. Atasözleri nerlerde kullanılır?
2. Atasözlerini incelersek nelerle karşılaşırız?

7. ALIŞTIRMA

3. Atasözlerinin yaratıcıları kimlerdir?
4. İlk atasözlerine nerelerde rastlıyoruz?
5. Türk atasözleri nelerden kaynaklanır?

DOĞRU VE YANLIŞ CÜMLELERİ BULUNUZ.

6. Atasözleri düşünceleri kısa ve özlü anlatır.( )
7. Bazı atasözleri batı atasözlerine uygun olarak uydurularak yapılmıştır. ( )
8. Atasözleri için en eski belgelere Nasrettin Hoca'nın fıkralarında rastlıyoruz.(

YENİ GÜN

Bütün Türkler ve başka doğulu milletler, her yıl 21 Martta adına yeni gün veya nevruz dediğimiz güzel bir bayram kutlarlar.

Bu bayram Eski Türklerin yaşadığı bir olaydan sonra her yıl kutlanmaya başlanmıştır. Eskiden Türklerin bir bölümü dağların arasın da yaşamış. Bir süre sonra sayıları artmış. Yaşadıkları yer onlara dar gelmeye başlamış. Daha kötüsü bu yerden gitmeye yol da yokmuş; her tarafta dağ varmış. Böylece Eski Türkler, uzun bir zaman kapalı, her mevsimde kış gibi soğukta, güneşsiz, karanlıkta ve sağlıklı yaşamışlar. Bütün millet oradan nasıl kurtulacaklarını düşünürken, bir demirci çevredeki dağlarda çok demir olduğunu görmüş ve oradaki insanlara, eğer büyük ve güçlü bir ateş yakarlarsa dağlardaki demiri eritip çıkmanın mümkün olabileceğini söylemiş. İnsanlar demircinin söylediğini yapmışlar. Büyük ve güçlü bir ateş yakılmış, demir eritilmiş ve yol açılmış. Ateş hala yanarken de atlarla ve yayan, insanlar ateşin üstünden atlamışlar ve açık, güneşli, çiçekli, ağaçlı, aydınlık büyük bir alana çıkmışlar. Orada ilkbahar olduğunu görmüşler, çok sevinmişler ve o günü her yıl kutlamaya başlamışlar. Türkler o günden beri yeni gün veya nevruz dediğimiz bayramı yeni bir yılın başlangıcı yani yılbaşı, bütün canlıların daha enerjik ve dinamik olmaya başladığı baharın ilk günü olarak kutlamaktadırlar. Yeni gün bayramında sembolik olarak ateş yakmak ve üstünden atlamak kültürümüzde şimdi de vardır. Yine sembolik olarak bir demir parçasına ağır şeylerle vururuz. Yeni gün yada nevruz bizim hayatımızda hem de bahar bayramı demektir. Çünkü 21 Mart ilkbaharın da birinci günüdür.

8. ALIŞTIRMA

LÜTFEN CEVAP VERİNİZ.

1. Yeni Gün Bayramının öbür adı nedir?
2. Yeni Gün Bayramını dünyada kimler kutlar?
3. Yeni Gün Bayramı ne zaman kutlanır?
4. Eski Türklerin bir bölümü nerde yaşamışlar? Orası nasıl bir yermiş?
5. Eski Türkler niçin dağların arasından çıkıp gitmişler?

LÜTFEN DOĞRU OLUP OLMADIĞINI YAZINIZ.

6. Bir demici ateş yakıp dağlardaki demiri eritmeyi düşünmüş. ( )
7. İnsanlar dağların arasından çıktıktan sonra ilkbaharı görmüşler. ( )
8. İnsanlar demircinin söylediğini yapmamışlar. ( )

Birinci alıştırmada “hangi?” sorusu sorularak ortaç eklerinin kullanılması istenmiştir. Alıştırma -dik ve -an ortaçlarının karıştırılmadan kullanılması istenmiştir.

İkinci alıştırmada bütün cümleler için -dik ortacı kullanılması istenmiş, -dik ortacını kullanma alışkanlığı kazandırmak amacı güdülmüştür.

Üçüncü alıştırmada okuma metni verilir, metnin fiilleri ortaç ekleri kullanılması için boşluk bırakılarak yazılmış, metinle ilgili sorular sorulmuştur. -an ve -dik ortaçları karışık verilmiş, durumdan hangisinin kullanılacağına karar verilmesi istenmiştir.

Dördüncü alıştırmada geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, gereklilik kipi, istek kipi ve imk. eylemiyle cümleler verilir dolaylı anlatıma dönüştürülmesi istenmiştir. Bu zaman ve kiplerin cümle içindeki işlevlerine göre nasıl dolaylı anlatıma dönüştürüleceği istenmiştir.

Beşinci alıştırmada diyalog verilir dolaylı anlatım kullanılması istenmiştir.

Altıncı alıştırmada iki cümle verilir ortaçlı yan cümleye dönüştürülmesi istenmiştir. Yan cümleye dönüştürülürken durum ekleri ve belirli fiiller verilmiştir. Ortaçlı cümleler belirli fiillerle yapılabilmektedir.

Uygulanan bütün bu alıştırmalarda -dik, -acak, -an eklerinin birbiriyle karıştırıldığı ve hal eklerinin ortaçlarla kullanımında yanlış yapıldığı tespit edilmiştir. Dolaylı anlatım alıştırmalarında da -dik, -acak, eklerinin birbirinin yerine kullanıldığı ve zaman eklerinin alt işlevlerini tespit edememekten doğan yanlış ortaç kullanımı tespit edilmiştir.

Bu alıştırmalardan başka okuma, dinleme alıştırmaları uygulanmıştır.

-dik ekinin kullanıldığı okuma ve dinleme alıştırmalarında içinde ortaçlı cümleler bulunan metinleri okuyarak veya dinleyerek anlamaları ve sorulara cevap vermeleri istenmiştir. Bu alıştırmalarda öğrencilerin okuduklarını veya dinlediklerini büyük

çoğunlukla anladıkları fakat cevaplarda bir kısım öğrencinin ortaçsız basit cümleler tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilere gazete ortaçlı cümlelerin çok kullanıldığı metinler verilip okutulup metinle ilgili sözlü sorular sorarak ve öğrencilere sordurarak sözlü cevap vermeleri istenir. Böylece öğrencilerin karmaşık cümlelerin içindeki ortaçlı yapıları anlamaları amaçlanmıştır. Bu uygulamada zorlanan öğrenciler olduğu görülmüş ve bu durumda sorulara ortaçlı yapıyı basit cümlelere çevirip cevap vermeleri istenmiştir.

Öğrencilere ödev olarak veya sınıf içinde kompozisyon yazdırılmış, ortaçlı cümleler kullanmaları istenmiştir. Bu alıştırma tekniğinde, ortaçlı cümlelerin fiilsiz bırakıldığı, hal eklerinin ortaçtan sonra yanlış kullanıldığı, gerksiz ortaç kullanıldığı tespit edilmiştir.

Gazete metni verilen alıştırmada ortaçlı cümlelerin bol olduğu bir metin seçilmiş, karmaşık gazete cümlelerinin içindeki ortaçlı yapıları anlamaları amacıyla ortaç bulunan cümlelerle ilgili sözlü sorular sorulmuş ve öğrencilere sordurulmuştur. Öğrenciler sorulan sorulara cevap verebilmişler, ancak ortaçlı cümlelerle ilgili soru sormada zorlandıkları görülmüştür.

Gerek ev ödevi olarak, gerek sınıf çalışması olarak uygulanan yazılı anlatı çalışmasında öğrencilerin ortaçlı cümleler kullanması istenmiştir. Öğrenciler ortaçlı cümleleri doğru kullanmakla birlikte hal ekleriyle kullırken yanlış yapmışlar, -dik ekini en çok -an ekiyle karıştırmışlar ve bazan da gereksiz yerlerde ortaç kullanmışlardır.

9.SONUÇ

-*dık* ekini incelemeye önce Türkçe dilbilgisi kitaplarından başladık. Dilbilgisi kitaplarında -*dık* ekine sıfatfiil ve adfiil, ortaç olarak adlandırılmıştır. Ortaçların nesnelere hareketlerinin nitelediği belirtilmiştir. Partisipler isim çeşidi bakımından isim, esas itibarıyla vasıf isimleri oldukları için sıfat olarak belirtilmiştir.

Genellikle iyelik ekleriyle birlikte kullanıldığı, kalıplaşmış şekillerinin bulunduğu ama bunların çok olmadığı söylenmiştir. Yalın olarak daha çok olumsuz sıfatfiiller olarak kullanışlı olduklarını görüyoruz.

-*dık* ekiyle yapılan sıfat guruplarının, sıfat tamlaması şeklinde cümlelerde yerini aldığını görüyoruz.

İçcümlelerin kimsesini aldığı iyelik zahirinin belli ettiğini, kimseyi daha yakından tanımak için de, kimse adın, kimin haliyle yüklerle katıldığı söylenmiştir.

-*dık* eki ile yapılmış yan cümlelerin ad soylu sözcük gibi temel cümlelerin de bir ögesi olduğunu (özne, tümleç gibi.) görüyoruz.

-*dık* ekini incelerken -*dık* ekiyle yapılan ortaç yapının görevleri bakımından, öznenin sıfatı, nesnenin sıfatı, cümlelerin öznesi, cümlelerin nesnesi, cümlelerin yüklemi olduğunu gördük. Kalıplaşmış şekillerinin kısıtlı olduğunu belirttik.

-*dık* ekinin ortaç yapı oluştururken -*dı*, -*mış*, -*yor*, -*ır* zaman ekleri ve *imek* eyleminin yerine geçtiğini söyledik. *İmek* eyleminin yerine geçerken olmak fiili gerektiğini söyledik. Yine zaman eklerinin yerine geçerken, bu eklerin alt işlevlerinin öneminden bahsettik ve bu işlevlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini söyledik. Örneğin; Yarı geliyor cümlesinde -*dık* ortaç yerine -*ecek* ortaç kullanmak gerektiği gibi.

-*dık* ortaç ekinin kiplerin yerine geçerken bir takım fiillere ihtiyaç duyulduğunu gördük. -*sa* dilek ve -*ayım* istek kipi yerine geçip ortaç yapı oluştururken, *arzu etmek*, *istemek vb.* gibi fiillerin gerektiğini tespit ettik.

Pasif fiillerle kullanılırken fiilin nesnesinin tanımlayan eki aldığı, nesnenin bilinen bir nesne olduğunu, aksi durumda *-an* eki kullanıldığını söyledik. Aktif fiilli ortaç yapılarında özne veya nesnenin yaptığı eylemin kendisini nitelediği durumda *-an* eki, yaptığı başka öznenin yaptığı eylem, özne veya nesneyi nitelediği durumlarda *-dik* eki gerektiğini belirttik.

Uygulanan araştırmaları sunduk ve bu araştırmaların öğrencilerin *-dik* ekini kullanmaya alışması, diğer ortaç ekleriyle karıştırmadan kullanmalarını sağlama, okuma ve dinleme yoluyla ortaç eklerini birbirinden ayırabilmesini, gazete metinleri, ve kompozisyon çalışmalarında ortaç eklerini doğru anlama ve kullanmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Araştırmalarda *-dik* ekinin *-an* ve *-acak* ortaç ekleriyle karıştırıldığı, hal eklerinin unutulduğu ve yerli yersiz ortaç eki kullanılarak yanlışlar yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, Tahsin, Türkçenin Grameri, T.D.K., Ankara, 1980
- Emre, Ahmet Cevat, Türk Dilbilgisi, T.D.K., İstanbul, 1945
- Erarslan, Kemal, Eski Türkçe' de İsim-fiiller, İ.Ü. Edb. Fak. Yay. No.2731, İstanbul, 1980
- Erguvanlı, Taylan, Yantümcelerde Tamlayan Ekinin İşlevi Üzerine, Dilbilim Araştırmaları, S:32-41 Hitit Yayınevi, Ankara, 1994
- Ediskun, Haydar, Türk Dilbilgisi, Remzi, İstanbul, 1992
- Ergin, Muharrem, Üniversiteler İçin Türk Dilbilgisi, Bayrak, İstanbul, 1988
- Ergin, Muharrem, Eğitim Enstitüleri Yüksek Okullar ve Temel Bilimler Fakülteleri İçin Türk Dilbilgisi, Minnettaroğlu, İstanbul, 1977
- Ergin, Muharrem, Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dilbilgisi, Bayrak, İstanbul, 1992
- Gencan, Tahir Nihat, Dilbilgisi Lise I II III, Kanaat, İstanbul, 1978
- Hatipoğlu, Vecihe, Türkçenin Ekleri, Ankara, 1981
- Hengirmen, Mehmet, Türkçe Öğreniyoruz 2, Engin, Ankara, 1992
- Koç, Nurettin, Yeni Dilbilgisi, İnkılap, İstanbul, 1990
- Ozil, Şeyda, Temel Tümcelerde ve Ortaçlı Yapılarda Kip Anlatımı, Dilbilim Araştırmaları, S. 113-126 Hitit, Ankara, 1994
- Zülfikar, Hamza, Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi, A.Ü. Türkçe Kursu Yayınları IV, Ankara, 1980

